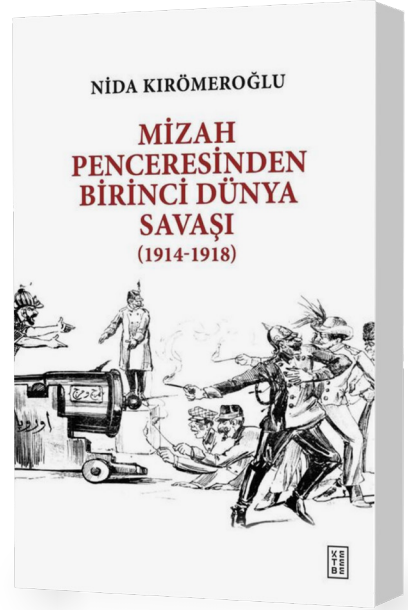

MİZAH PENCERESİNDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ADLI ESER ÜZERİNE

İsa Koyuncu

Türk kültür ve edebiyat hayatında süreli yayınların önemi büyüktür. Nitekim “Tanzimat sonrası kültür, sanat, edebiyat ve bu kavramlar dışına taşan bütün sosyal ve siyasî hayat unsurları, büyük ölçüde süreli yayınlarla takip edilebilir.”¹ Kırömeroğlu bu önemi fark etmiş ve *Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı* adlı doktora çalışması ile konu edindiği *Karagöz* gazetesinin mizahi perspektifinden, Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve askerî portresini çizmiştir.

Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı, Dr. Nida Kırömeroğlu'nun Prof. Dr. Ali Şükrü Çoruk danışmanlığında hazırladığı doktora tezinin kitaplaşmasıyla ortaya çıkmış. Ketebe Yayınları tarafından yayımlanan kitap, karikatürlerle zenginleştirilmiş bir tasarımla okura sunulmuş. Kitabın öne çıkan iki önemli özelliğinden biri süreli yayınlar üzerinden Birinci Dünya Savaşı dönemine politik, askerî ve tarihî açıdan ışık tutmasıdır. Bu yönü oldukça önemli çünkü sadece son Osmanlı ve erken Cumhuriyet ile Türkiye tarihine değil; Fransa, İngiltere, Rusya, ABD, Almanya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan gibi savaşın önemli aktörleriyle ilgili olarak dünya tarihinin bir döneminde tanıklık etmiş süreli yayın organı *Karagöz* gazetesi üzerinden devrin tüm gerçekliklerini gün yüzüne çıkarıyor. Kitabın bir diğer önemi de yazarının değerlendirme ve

tespitleriyle karikatürlerdeki mizahın yorumlanmasıyla ilgilidir.

Süreli yayın çalışmak, gazete ve dergiler arasında; kaybolmuş, unutulmaya yüz tutmuş belgeler, vesikalar, fotoğraflar ve karikatürleri gün ışığına çıkarmak edebiyat arkeolojisine hizmet eder. Edebiyat arkeolojisi keyifli olduğu kadar epey zahmetli ve tehlikeli bir alandır. Tehlikelidir çünkü süreli yayınlarda, özellikle de gazetelerde peşine düşülen malzemenin günü gününe takip edilmesi gerekir. Dahası araştırmacının bir hevesle “Ben buldum!” deyip ortaya attığı malzeme konusunda son derece ihtiyatlı olması hayli mühim. Zira kendinden önce bir başkası tarafından gün yüzüne çıkarılmış olmasın! Günümüzde edebiyat arkeolojisi denildiğinde akla gelen ilk isimlerden, -hatta bu alanın öncüsü- Mehmet Can Doğan'ın şu sözünü hatırla(t)mayı bir okur sorumluluğu olarak görüyorum: *Edebiyat*

1 Nâzım Hikmet Polat, *Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 13.

arkeolojisi zevkli bir alandır ancak bunu yapan kişinin bulunduğu malzemeyi gördüğü boşluğa yerleştirmesi gerekir.² Bu noktada Kırömeroğlu'nun büyük bir araştırmacı titizliğiyle birlikte edebiyat arkeoloğu yönü de ortaya çıkıyor ve *Karagöz* gazetesinde neşredilen Birinci Dünya Savaşı ile ilgili karikatürleri, kronolojik bir sıra gözeterek, tarihî hadiselerin neden-sonuç ilkesine bağlı kalarak, devrin sosyolojik, politik ve askeri şartlarını da göz önünde bulundurarak gördüğü/tespit ettiği boşluklara yerleştiriyor.

Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı'nın öne çıkan bir diğer önemli özelliğinin ve aynı zamanda eseri özgün kılan yönünün mizaha yüklediği anlamla ilgili olduğu belirtilmişti. Savaş gibi şakaşık olmayan, alay konusu dahi edilemeyecek bir gerçeklik ancak mizah gibi bir söylem türü üzerinden anlatılabildi. Kırömeroğlu, çalışmasında *Karagöz*'ün mizah gazetesi olarak başarısını ve yayımlanan karikatürlerin niteliğini ortaya koyarak edebiyat ve kültür araştırmalarına önemli bir katkı sağlıyor.

İster sözlü ister yazılı olsun mizah, her ne kadar insanları güldüren ve eğlendiren, bir araç gibi görülse de aslında güldürürken düşündürülen "ciddi" bir iştir. Bu, hiç şüphesiz yazarının/çizerinin mizahi bir kişiliğe sahip olması kadar keskin ve kıvrak bir zekâ sahibi olmasını da gerektirir. M. Kayahan Özgül "Mizahın İzahı" adlı yazısında mizahı şöyle tarif eder: "*Gülmek ciddi-yet'in zıddı gibi görünür ama, gülmenin de ölümcül bir ciddiyeti vardır; gülererek/gülerken/gülmekten ölen kadar, kendisine gülmüdüğü için ölen ve öldürülen de*

vardır, başkalarını güldürmekten hüküm giyip öldürülen de... Fransızların 'Le ridicule tue' (alay öldürür) sözü bu ciddiyetin ifadesidir."³ Bakhtin'e göre de gülme evrensel sorular ortaya atan yüksek edebiyatta ciddiyet kadar kabul görür ve dünyanın bazı temel yönlerine insan ancak gülme aracılığıyla ulaşabilir.⁴ Bu çerçevede Kırömeroğlu'nun çalışması, mizahın ciddiyetini ironik bir bakış açısıyla okura gösteriyor. Nitekim eserin adında yan yana gelen mizah ve savaş kavramları konunun ciddiyetini ortaya koyduğu gibi okurun merakını da cezbediyor.

Karagöz gazetesi, *Akbaba*'dan sonra Türk edebiyatının en uzun soluklu mizah gazetelerinden biri olma özelliği taşır. "Büyük Savaş" ile birlikte basın üzerine zorunlu bir kontrol getirilmiş, sıkıyönetim ve kâğıt sıkıntısı nedeniyle birçok gazete kapanmış veya kapatılmıştır. Sadece İttihat ve Terakki yanlısı gazeteler *Tanin*, *İkdam*, *Sabah* ve *Tasvir-i Efkâr* ayakta kalmıştır. Bu baskı ortamında ayakta kalan, savaş boyunca çıkan gazetelerden biri de *Karagöz* dür."⁵ II. Meşrutiyet Devri'nde (8 Ağustos 1908) yayın hayatına başlayan *Karagöz*, 1955 yılına kadar 47 yıllık yayın serüveninde toplam 4785 sayı yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında hiç aralıksız yayımlanan mizah gazetesi oluşu da Kırömeroğlu'nun çalışmasında *Karagöz*'ü tercih etme gerekçelerinin başında gelmektedir. Eserde *Karagöz*'ün çıkarıldığı dönemde nitelikli, aktif ve sadece çıkarıldığı Osmanlı'daki siyasi ve askerî gelişmeleri

2 Mehmet Can Doğan, "Facebook Gönderisi", 30 Ocak 2020. Erişim: <https://www.facebook.com/share/p/iYBt3XZbxw3hhYNB/?mibextid=oFDknk>

3 M. Kayahan Özgül, *Kandille İskandil*, Hece Yayınları, Ankara 2003, s. 251.

4 Mihail Bakhtin, *Karnavaladan Romana*, çev.: Cem Soydemir, Ayrintı Yayınları, İstanbul, s. 84.

5 Nida Kırömeroğlu, *Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2023, s. 13.

değil, dünyadaki gelişmeleri de yakından takip eden bir mizah organı olduğu belirginleştiriliyor. Beş bölümden oluşan kitabın her bir bölümünde, 1914 yılından 1918 yılına kadar geçen 5 yıl, kronolojik bir sırayla konu ediniliyor.

“1914: Büyük Savaş Başlıyor” adlı birinci bölüm kitabın en geniş bölümüdür. Bu bölümde savaşın başlangıç yılı 1914’te dünyada ve Osmanlı’da yaşanan olayların *Karagöz*’e yansımaları ele alınır. İtilaf Devletleri’nin İttifak Devletleri karşısındaki tutumu, İtilaf Devletleri’nin savaşın başladığı yıllardaki durumu belki de daha önemlisi İtilaf Devletleri’nin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları *Karagöz*’ün sayfalarında karikatürize edilir. Özellikle Ruslar karşısında kazandığı galibiyetlerle sadece cepheleri değil milletinin gönlünü de fetheden ve Almanların millî kahramanı hâline gelen Paul Von Hindenburg, elde ettiği başarılarla *Karagöz*’ün sayfalarında kendine yer bulur. Öyle ki bir yandan Aka Gündüz, onu tanıtırken âdeta Türk milletinin kahramanlarından bir komutanı tanıtır gibi över diğer yandan Rusları uğrattığı mağlubiyetle Hindenburg, *Karagöz*’de fırtınaya benzetilir. Bu tavrıyla *Karagöz* Alman taraftarlığını açıkça gösterir ve olumsuz Rus imajı çizilir. Kırömeroğlu’nun *Karagöz*’ün çizdiği Rus imajı hakkındaki tespitleri hayli dikkat çekicidir: “*Gazete Rusların Hindenburg karşısındaki durumunu ayı ve eşek dışında kaz ve pire olarak da karikatürize etmişti. Bir taraftan Hindenburg fevkalade bir seviyeye çıkarılırken diğer taraftan Rus askerleri küçük düşürülmeye devam edilmmişti. Gazetenin Rusları kaz olarak çizdiği karikatürde Karagöz şaşkındır. Çünkü o, Rusların aslının ayı olduğunu bilmektedir ama sonra soylarının bozulup kaz olacakları ve gıraklıya gıraklıya Hindenburg kümesine*

*girecekleri hiç aklına gelmemiştir. Gazete burada ‘yolunacak kaz’ deyimini akıllara getirir. Rusların, İngilizler ve Fransızlar tarafından kandırılarak yolunacak kaz olarak görüldüğünü iddia eder.”*⁶ Kırömeroğlu, bu ve benzeri değerlendirmeleriyle sadece *Karagöz*’ün döneminde ne kadar önemli ve ileri görüşü bir basın-yayın organı olduğunu ortaya koymakla kalmaz mizahın da ne kadar ciddi bir iş olduğunu gösterir. Şöyle ki *Karagöz*’de çizilen olumsuz Rus imajına ilişkin karikatürler ve Rusların soylarının bozularak “ayı”dan “kaz”a dönüşmeleri, ittifak devletleri için bir “yolunacak kaz” olarak görülmeleri mizahın farklı bir izahıdır.

İkinci bölüm “1915: Türkler İçin Yeni Bir Destan Yılı” adını taşır. İkinci bölümde 1915 yılına odaklanılarak Kanal Harekâtı ile başlayıp Mezopotamya-Basra’nın işgaline kadar olan savaş yılları ele alınmaktadır. Bu tarihte *Karagöz*’ün hedef tahtasında özellikle İngilizler ve Fransızlar öne çıkar. Nitekim İngiliz ve Fransız kuvvetleri köpek, maymun, şebek, inatçı birer keçi, ördek olarak resmedilir. Buna karşılık Türk askeri İngiliz, Fransız ve bunlara sonradan dâhil olan İtalyan kuvvetleri karşısında bir “aslan”dır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 1915’in ayrı bir yeri vardır. Savaşın gidişatını ve olağan seyrini değiştiren, İtilaf güçlerinin yaptığı ince hesapları bozup tüm dünyanın dengelerini alt-üst eden, Türk askerinin; kendisine karşı mukavemet edildiğinde bileğinin bükülemeyeceğini tüm dünyaya gösterip vatan toprakları üzerinde türlü türlü planlar yapan düşmanın hayallerini yerle bir ederek 1915’e damgasını vurduğu olay hiç tereddütsüz “Çanakkale Savaşı”dır. Çanakkale Savaşı yıllarında *Karagöz* ilginç olduğu

6 Kırömeroğlu, *age.*, s. 119.

kadar dikkat çekici karikatürlere sahne olur. Çanakkale kıyılarına sal ile yaklaşan buldog cinsi köpek ve kıyıda but kemiren Karagöz karikatürü hayli dikkat çekicidir. Kırömeroğlu bu karikatürü şöyle değerlendirmektedir:

Gazete, aralık ayından itibaren büyük saldırının hazırlıklarına başlayan İngilizleri ağır bir şekilde eleştirmeye, donanmasını zayıf göstermeye devam etmiştir. İngilizlerin sömürgeci anlayışlarını, saldırgan tavrını, hiçbir şeyle yetinmeyen hurslarını hedef almıştı. Neredeyse dünyayı sömürgeci yapan İngilizler, şimdi Çanakkale önlerine gelmiş, her tarafa saldıran bir aç köpek benzetmesiyle karşımızdadır. Karikatürdeki köpek türü İngiliz buldog ırkıdır. Bu tercihin bilinçli olduğu açıktır. Gelibolu kıyısına yanaşan buldog üç taha parçasından oluşan bir sal üzerindedir. Karagöz'ün sal tercihi İngiliz donanmasını zayıf gösterme biçimidir. Bunun aksine karada bulunan birçok top namlusu da Osmanlı'ya ait bataryaların ve tahkimatın güçlü oluşuna işaretler. Elinde bir but kemiren Karagöz kapılarına dayanmış buldoga elindeki et şöyle dursun, kemiği bile yutturmayacağına söyler. Hacivat da saldaki köpeğe bakarak kahkahalar atmaktadır.⁷

İkinci bölümde söz konusu karikatüre benzer pek çok karikatür, Kırömeroğlu'nun edebiyat araştırmacısına özgü üslubu ve isabetli akademik yorumlarıyla objektif bir biçimde değerlendirilmektedir. Kırömeroğlu'nun objektifliğini özellikle vurgulamak gerekir. Nitekim üçüncü bölümdeki İngiltere savaş bakanı Kitchener'in ölüm habisesiyle ilgili bir karikatürde yazarın söz konusu objektif tutumu açıkça görülür.

“1916: Savaş Şartları Ağırlaşıyor” adlı üçüncü bölümde Verdun Savaşı ile

başlayıp Rusların İran'da püskürtülmesine kadar geçen süreçte Karagöz'e yansıyanlar irdelenmektedir. Jutland Deniz Savaşı, Brusilov Taarruzu, Somme Muharebesi, Romanya'nın savaşa girişi, Irak-Basra Cephesi'nde yaşananlar, Kût'ül-Amâre Zaferi, Hicaz/Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in ayaklanması, Balkanlar'ın durumu, Kafkas Cephesi ve Kanal Cephesi tarihî bir zeminde ve politik yönleriyle Karagöz'de karikatürlere konu edinilir. 1916 yılında dikkati çeken ve Karagöz'ün sütunlarında yer bulan iki olaydan biri İngiltere savaş bakanı Kitchener'in ölümü, diğeri ise Kût'ül-Amâre Zaferi'dir. Kitabın üçüncü bölümünde de bu olaylar dikkati çeker.

İngiltere'de savaş bakanı Kitchener'in ölümü 1916 yılına rastlar. İngilizleri şok eden ölüm habisesi Karagöz'de büyük bir sevinçle karşılanır ve Kitchener'in ölümü, birkaç hafta gazete sütunlarında büyük bir sevinçle paylaşmıştır. Hadiseyle ilgili ilgi çekici bir karikatürde “Karagöz ve Hacivat kayıktan denizin dibini seyretmektedir. Selam verir vaziyette dibe doğru batan Kitchener'i denizin dibini boylayan diğer İngiliz askerleri karşılamaktadır. Askerlerin ağızlarının açık, şaşkın ve üzgün şekilde çizilmeleri dikkat çekmektedir. Karagöz bu manzarayı Kitchener'in yaşarken görevine sadık bir komutan tavrını ima ederek yorumlar. Hacivat'a ne kadar vazifesine bağlı bir komutan, askerini denetlemek için denizin dibine iniyor, der.”⁸ Kırömeroğlu'nun karikatüre ilişkin yorumu ise şöyledir: *Gazete düşman da olsa ölüm karşısında takınılan insani değerleri göz ardı etmiş, bir ölüm haberini eğlenerek, alaya alarak okuyucusuna duyurmuştur.⁹*

⁸ Kırömeroğlu, *age.*, s. 258.

⁹ Kırömeroğlu, *age.*, s. 258.

⁷ Kırömeroğlu, *age.*, s. 170.

İşte bu noktada karikatüre ilişkin Kırömeroğlu'nun objektif değerlendirmeleri açıkça görülür.

*Karagöz, Kût'ül-Amâre Zaferi ile ilgili olarak "Irak'ı ele geçirmenin İngilizler açısından ne denli zor ve tehlikeli olduğunu anlatan bir karikatür yayımlar. Bu karikatürde üzerinde Irak yazan bir ustura vardır, maymun olarak çizilen Kikirik de usturanın keskin bıçağına oturmaya çalışmaktadır. Karagöz Kikirik'e oturabilirsen Allah rahatlık versin, diye seslenir."*¹⁰ Yine Kût'ül-Amâre Zaferi ile ilgili bir başka karikatürde de General Nixon tarafından Bağdat'ı ele geçirmek için Dicle nehrinin kuzeyine ilerleme emri verilen ve sonunda başarısız olup Türklerle teslim olan İngiliz Townshend ile ordusu resmedilir. Bu karikatürde "General dışında teslim olan askerlerden kiminin kolu kırık, kiminin başı yarık, kiminin de gözü çıkmıştır. Yalnız askerlerin ortak bir özelliği vardır, hepsinin bir bacağı yoktur. Askerlerin sefil hâlini gören Karagöz kumandana hep tek bacakları toplamışsın, tek kürekle ay ışığında geziye çıkan kayık gibi bu nasıl ordu, diye sorar. Kumandan da ayakkabıdan kâr etmek için, diye cevap verir. Gazete bu karikatürle okuyucusuna birkaç hafta abluka altında kalan şımarık İngiliz askerinin destek ve iase gelmeden ne hâle düştüğünü göstermiştir."¹¹ Kırömeroğlu pek çok karikatürü tarihsel ve politik bağlamda tespit ettiği ilgili boşluğa yerleştirir.

1917 yılında gelindiğinde Rusya'da Bolşevik İhtilali gerçekleşir ve Rusya savaştan çekilir. Diğer taraftan savaşın başından beri barış vurgusu yapan Amerika Birleşik Devletleri savaşa girer. Bu nedenle Kırömeroğlu, kitabın dördüncü bölümüne "1917: Tarihin Akışı- nı Değiştiren Olayların Yılı" adını verir.

Gerçekten de bu iki gücün savaştaki konumları tarihin akışını değiştirecek etki yapar. İkinci Dünya Savaşı'nın, Soğuk Savaş'ın hatta dünyayı kutuplaştırarak günümüze kadar devam eden askeri, siyasi, iktisadi vb. pek çok güç mücadelesinin iki aktörü Rusya ve Amerika'dır. Dördüncü bölümde Batı Avrupa Cephesi'nde yaşananlar geniş bir yer tutar. Ayrıca ABD Başkanı Wilson'un savaşa girme kararı üzerine *Karagöz'e* yansıyan ilginç karikatürleri yer alır. Bu bölümde dikkati çeken karikatürlerden biri Yunanistan'ın İtilaf saflarında savaşa girişiyle ilgilidir.

Karagöz, Yunanistan'ı savaşın ağır yükünü çekebilecek bir devlet olarak görmediği gibi Başbakan Venizelos'u "ülkesinin kaderini boş bir hayale kurban eden, İngiliz ve Fransızların tuzağına düşen bir hain" olarak gösterir. Yunanistan'ın savaşa girişi ve Başbakan Venizelos trajikomik bir biçimde karikatürize edilir: "Venizelos başvekâlet ünvanı taşıyan bir katır olarak çizilmiştir. Sırtında ise "Harbiye Nezareti" yazan ağır bir top taşımaktadır. Katır topu taşımakta hayli zorlanmış görünmekte ve kan ter içindedir. Katırın yuları Fransız'ın, kuyruğu da İngiliz'in elindedir. Bu arada kuyruğu tutan İngiliz katırın ıknırırken yellenmesinden nasibini alır. Manzarayı kahkahalarla izleyen iki kafadardan Karagöz onlara, "Ulan beyinsiz herifler, bu katır o yükü çekebilir mi?" diye seslenir."¹²

Kitabın beşinci bölümü "1918: Büyük Savaş Başladığı Yerde Bitiyor" adını taşır. Wilson Prensipleri'nin yayınlanması ile başlayıp Türk askerinin Filistin, Suriye ve Irak'tan çekilişine kadar olan hadiseler 1918 yılına rastlar. Kitabın beşinci bölümünde de bu olayların

¹⁰ Kırömeroğlu, *age.*, s. 273.

¹¹ Kırömeroğlu, *age.*, s. 274.

¹² Kırömeroğlu, *age.*, s. 328-329.

Karagöz'de nasıl karikatürleştirildiği irdelenmektedir.

Kitapta savaş yıllarına damgasını vuran pek çok önemli şahsiyet, sembol, yer ve olayın mizah konusu edilip karikatürleştirildiği *Karagöz*'ün eleştirel yayın politikasına tanık olunur. Okurun ilgisini çeken dipnotlarıyla zengin bir kaynağa dönüşen *Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı* akademik bir çalışma olmakla birlikte, Kırömeroğ-

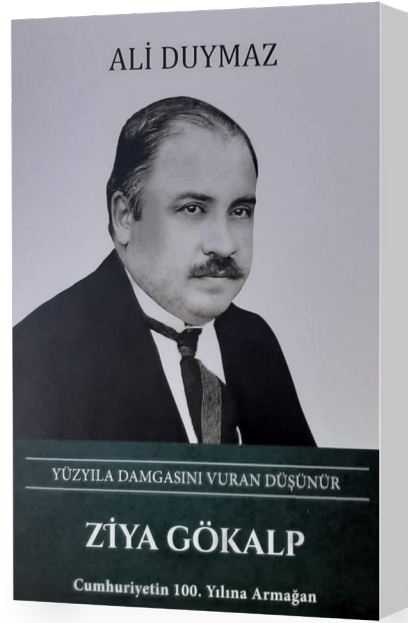
lu'nun akademik üslubu göz ardı etmeden inşa ettiği dil ve anlatım özelliğiyle meraklı ve konuya ilgili hem edebiyat okurlarına hem de her kesimden okura hitap edecek bir kitap. Sonuç olarak *Mizah Penceresinden Birinci Dünya Savaşı* genelde Türk edebiyatı ve Türk tarihi araştırmalarında, özelde ise askeri tarih, siyasi tarih, süreli yayınlar, kültür tarihi ve mizah çalışmalarında önemli bir boşluğu dolduruyor.

ZİYA GÖKALP HAKKINDA BİR BİYOGRAFİ: YÜZYILA DAMGASINI VURAN DÜŞÜNÜR: ZİYA GÖKALP

Salim Çonoğlu

Türk Kültürüne Hizmet Vakfının, Cumhuriyetimizin 100. yılına armağan olmak üzere sunduğu biyografi dizisinde, geçen yüzyılın başlarında başlayan ve imparatorluğun yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yıllarda etki derecesi en yüksek fikir ve bilim adamlarının başında gelen Ziya Gökalp'a yer vermesi, her türlü takdire değerdir.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e ülkenin bütün dönemlerinde var olan, var olmakla yetinmeyip rehberlik eden bir fikir ve eylem adamı olan Ziya Gökalp hakkında Prof. Dr. Ali Duymaz'ın hazırladığı eserin¹³ "Giriş" kısmında, Ziya Gökalp'ın doğduğu dönemde ülkenin siyasal, sosyal ve kültürel or-

tamı hakkında kısa bilgiler verilerek, Ziya Gökalp'ın portresi hakkında öne sürülmüş bazı gözlem, görüş ve değerlendirmelere dikkat çekilmiştir. Bu kısım, asıl biyografinin ortaya konulacağı bölümü okuyacak okuyucu için

¹³ Ali Duymaz, *Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür: Ziya Gökalp*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul Temmuz 2024.

de mükemmel bir başlangıç mahiyeti taşımaktadır.

“Ailesi, Doğumu, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı” kısmında Ziya Gökalp’ı yetiştiren çevre, tarihsel çerçeve içinde ortaya konulmuştur. Bu bölümde Gökalp’ın ailesinin kökleri ve onun yetişmesinde katkısı olan aile bireylerinden bahsedilmiş, böylece bu aile ortamının Ziya Gökalp’ın yetişmesindeki önemli ve değerli katkılarına dikkat çekilmiştir.

Bu kısımda özellikle bazı tarih hataları da düzeltilerek; Gökalp’ın doğum tarihi, yeri ve adının verilmesi anlatılmış ve ardından, mahalle mektebinden başlayarak İstanbul’da Baytar Mektebinde okuduğu yıllara ve Diyarbakır’daki faaliyetleri nedeniyle aldığı hapis cezasına kadar Gökalp’ın hayatı, sanatı ve düşünce dünyası, dönemin kaynakları dikkate alınarak ortaya konulmuştur. Bu kısımda Gökalp’ın öğrenci ve gençlik hareketlerine önderlik etme serüveninin başlangıcı sayılabilecek olayların çarpıcı bir şekilde anlatımı da dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Gökalp ve akranı olan gençler, II. Abdülhamit’in tahta çıktığı zaman doğmuşlar, Abdülhamit’in iktidarı sırasında çocukluk ve gençlik dönemlerini geçirmişlerdir. Özellikle öğretmenlerin de içinde bulunduğu okumuş ve aydın kesim içerisinde meşrutiyet ve hürriyet yanlısı düşünce ve tavırların yaygınlaşmaya başlamasının ifade edildiği bu bölümde Gökalp’ın hürriyet ve meşrutiyet yanlısı olarak yetişmesinin sebepleri de dile getirilmektedir. Bu bölümün en dikkat çekici taraflarından biri de, Maarif Müdürü, Mehmet Ali Ayni, Dr. Abdullah Cevdet, Diyarbakır Belediye Hekimi Dr. Yorgi Efendi, Zaptiye Tevkifhanesine nakledildiği sırada tanıştığı Naim Bey ismindeki ihtiyar devrimciye kadar Gökalp’ı ilk gençlik döneminde mayala-

layan isimlerin, Gökalp’a katkılarının ayrıntılı bir şekilde verilmesidir. Böylece dikkat hem muhit hem de devir üzerine çekilmiştir. Portrelere dair bu orijinal bakış, eserin diğer bölümlerinde de bir insicam içinde devam edecektir.

“İnsan milletinden sonra, en çok ailesini düşünmelidir; yurdundan sonra, en çok yuvası için çalışmalıdır.” diyen Ziya Gökalp’ın evliliği ve aile kısmı, Ziya Gökalp’ın “ümit felsefesi”ni ve aile sevgisini ortaya koyan önemli bölümlerden birisidir. Orijinal fotoğraflarla da desteklenen bu bölümde Gökalp’ın amcasının kızı Vecihe Hanım’la evliliği, hayatta kalan üç kızı Seniha, Hürriyet ve Türkan, eşi ve kendisi arasındaki sevgi, dayanışma ve paylaşma somut örneklerle ortaya konulmuştur.

“Hazırlık Dönemi: Meşrutiyetten Önce Diyarbakır” ana başlığı altındaki alt başlıklarda Gökalp’ın Diyarbakır’daki resmî görevlerinden bahsedilmiş ve ardından Diyarbakır’daki yayın hayatı; ilk yazılarından başlayarak öğrencilik dönemi yazı ve şiirlerine kadar ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Bu bölümde Gökalp’ın ilk yazılarının yayımlandığı Diyarbakır gazeteleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler de paylaşılmıştır. Bu bölümün dikkat çekici ayrıntılarından birisi de, “Diyarbakır İhtilali ve ‘Şaki İbrahim Paşa Destanı’” başlığı altında, Ziya Gökalp’ın önderlik ettiği ve ilk eseri olan *Şaki İbrahim Paşa Destanı*’nı kaleme alıp anlattığı olayların başında gelen “Milli İbrahim Paşa Olayı”dır. İlki 1905 yılında gerçekleşen fakat sonuç alınmayınca 1907 yılında tekrarlanan olay, Milli Aşireti Reisi ve Hamidiye Alay komandanı İbrahim Paşa’nın zulmüne karşı halkın ayaklanıp telgrafhaneyi basması ve İbrahim Paşa’yı saraya şikâyet etmesinden ibarettir.

“İkinci Meşrutiyet Yahut Devr-i Hürriyet” ana başlığı altında, Gökalp’a olduğu kadar Türk toplumuna ve aydınına yeni ufuklar açmış üç şehirden söz edilmektedir: Diyarbakır, Selanik ve İstanbul.

Diyarbakır, Meşrutiyet’in ilanından Gökalp’ın kahraman olduğu bir şehirdir. Bu bölümde Gökalp’ın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği ve Meşrutiyet sonrası Diyarbakır’da gelişen olaylara dikkat çekilmiştir. Selanik ve Gökalp ilişkisinden bahsedilirken *Genç Kalemler* dergisi, Yeni Lisan Hareketi ve Yeni Hayat düşüncesi ilk elden ve orijinal kaynaklarla vurgulanmış, geliştiricisi ve istikamet çizicisi olan Ziya Gökalp’ın katkıları, Türkçülük mefkûresinin “ilk kıvılcımı” olan, ününün geniş kitlelere yayılmasında belirleyici bir rol oynayan Turan manzumesinin yazılışı ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. “Selanik” adını taşıyan kısımdaki Ali Canip ve Ömer Seyfettin portreleri de dikkat çekicidir. Selanik’in, bir bilgin, bürokrat ve sanatkar olarak portresinin belirginleştiği bir şehir olmasına yapılan vurgu önemlidir.

Gökalp’ın en üretken dönemi olan 1912-1918 dönemidir. İstanbul ana başlığı altında özellikle Darülfünun’daki çalışmaları, üniversite reformu ve özerklik konusundaki çabaları ve “İçtimaiyat Müderrisi” olarak İçtimaiyat kürsüsünün açılmasındaki katkıları üzerinde durulmuştur. Bu kısım, “Bir Dergi: İçtimaiyat”, “Amelî İçtimaiyat” Dersleri veya Halk Üniversitesi”, “Bir Şiir: Darülfünun”, “Bir Eğitim Teorisi: Tûbâ Ağacı Nazariyesi” gibi ara başlıklarla zenginleştirilmiştir. Bu bölümün en ilginç kısımlarından biri de İstanbul döneminde Ziya Gökalp ile eğitim konularında tartışmalar yaşayan, Şam’a gittikten sonra Arap milliyetçiliğinin

önderliğini yapmış olan Satı El-Husrî yani eğitimci Satı Bey’le ilgili kısımlardır.

İstanbul kısmında, giderek yıldızı parlayan Gökalp’ın “bütüncül” görüşleri doğrultusunda kayıtsız kalamadığı edebiyat hareketleri üzerinde de durulmaktadır. Özellikle İstanbul’daki faaliyetlerinde “yeni lisan” ve “millî vezin”le eserler vererek o günlerin genç ediplerine nasıl yol ve yön gösterdiği; Yusuf Ziya Ortaç, Celal Sahir Erozan, Orhan Seyfi Orhon gibi genç şairlere açılan ara başlıklarla/portrelerle zenginleştirilmiştir. Bu kısımda Halkçılık hareketlerinin öncüsü konumunda olan Ziya Gökalp’ın yeni bir bilim dalı olma yolundaki “halkiyât”a olan ilgisi belirgin bir şekilde ortaya konmuş ve bu bağlamda Gökalp’ın rolü ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

“Dernekler ve Dergiler” kısmında Türk Derneğinden başlayarak “Bilgi Derneği ve Mecmuası”na kadar Gökalp’ın etkisi ortaya konulmuştur. “Portreler” kısmında ise Yahya Kemal, Halide Edib, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin Yurdakul, Ömer Naci, Refik Halid gibi isimlerin Gökalp’la ilişkileri ele alınmaktadır. “İstanbul” ara başlığının en dikkat çekici alt başlıklarından birisi de “Mekânlar ve Muhitler” adını taşımaktadır. Bu başlık altında İttihat ve Terakki’nin karargâhı Kırmızı Konak ve Büyükkada Yat kulübü önemli birer bellek mekânı olarak değerlendirilmiştir.

“Mütareke Yılları ve Şeytani Devir” ana başlığı altında İstanbul ve Malta önemli mekânlar olarak öne çıkarılmıştır. Bu bölümde Ziya Gökalp’ın şahsı, savunduğu düşünceleri, bütün Türk milleti ve ülkesi için “şeytani” bir dönem olan Mütareke Devri, tutuklanması,

müdürlükten uzaklaştırılması, bir müddet Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu kalması, asayiş bozma ve Ermeni təciri suçlamasıyla dönemin sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanması ve en nihayetinde Malta'ya sürgün edilmesi ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.

“Yeniden Türkiye ve Millî Mücadele Yılları”nda Ziya Gökalp'ın hayatında devrin siyasal olaylarının da sürüklenmesiyle şekillenen mekân değişimi ön plandadır. Bu kısımda Malta sürgününden döndükten yaklaşık bir ay sonra ailesiyle birlikte Samsun yoluyla Ankara'ya gitmek zorunda kalması ve ardından on yıllık anne ve memleket özlemi sonucu Diyarbakır'a dönüşü anlatılır. Bu bölüm, “Bir Kitap: Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler”, “Bir Şiir: Büyük Azim” gibi ara başlıklarla zenginleştirilmiş ve yeni Türk devletinin düşünce rehberliğini cesaretle Diyarbakır'da başlatan Gökalp'ın, bu başlangıca katkı sağlayacak *Küçük Mecmua* dergisi öne çıkarılmıştır.

“Cumhuriyete Doğru yahut Yeni Türkiye” Ankara ve Gökalp'ın Atatürk'le bağlantılarının anlatıldığı ilgi çekici bir bölümdür. Bu bölüm portrelerle ve mekânlarla zenginleştirilmiştir.

“Hastalığı ve Ölümü” bölümünde ise Ziya Gökalp'ı ölüme götüren süreç detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. İyileşeceği düşüncesiyle gittiği ve dostlarıyla ömrünün en tatlı günlerini geçirdiği Büyükkada, ardından rahatsızlanarak kaldırıldığı Beyoğlu'ndaki Fransız Hastanesi arasında gidip gelen bu bölümde yapamadıklarından dolayı üzüntü duyan Gökalp portresi ve hayatı boyunca yüzlerce kişiye dokunan Gökalp'ın son anlarında yanında bulunan az sayıda vefalı dostlarından bahsedildiği kısımlar dikkat çekicidir.

Eserin son kısmında ölümü üzerine söylenenler ve hakkında yazılanlar bir araya getirilmiştir. Bu kısımda özellikle eşi Vecihe Hanım'la yapılan ve *Vatan* gazetesinde Kasım 1924'te yayımlanmış mülakat oldukça önemlidir.

Prof. Dr. Ali Duymaz tarafından hazırlanan Ziya Gökalp biyografisi, Gökalp'ın yeniden okunması, anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında bize çok önemli fırsatlar sunacak bir çalışmadır. Bu biyografinin başka bir önemi daha vardır. Ziya Gökalp 24 Ekim 1924 tarihinde vefat etmiştir. 2024, Gökalp'ın vefatının 100. yılıdır. Geçmiş tecrübelerini biyografik eserlerden okumak, yeni sıkıntılara karşı tedbir geliştirmeye yardımcı olacaktır.